

Koncept klientelistické strany. Případová studie – Česká republika*

MICHAL KLÍMA**

Abstract: Conceptualising the Clientelistic Party: The Case Study of the Czech Republic

It is clear from political science literature that political parties are not static entities. Similar to other political institutions, they tend to transform with time, in response to changes in their surrounding environment. If the economic, social, cultural and political parameters in society are to substantially change, it is possible to deduce a change in the role of a political party and its organisational structure. The transition from totalitarian to democratic societies in Central, and partially in Eastern Europe, presents a process so unique that one may legitimately question if this has not resulted in a serious modification of the catch-all party type. In the region of Central Europe, Czechoslovakia – and after 1993 the Czech Republic – presents a special case, where during political and economic transformation next to general features, specific factors were also enforced, which eventually influenced the set-up and formation of parties in their early stages. It is left to consideration and further scrutiny to decide whether the unrepeatable environment of the Czech-Moravian melting pot, has not cultivated the clientelistic form of political party.

Keywords: Political Parties, Clientelistic Party, Party System, Clientelistic Democracy, Czech Party Politics

DOI: 10.5817/PC2013-3-215

V následujícím pojednání se bude zkoumat, zda lze identifikovat takový souběh obecných a zvláštních proměnných v prostoru České republiky a okrajově i střední a východní Evropy, který by opravňoval k závěru, že došlo ke vzniku kvalitativně odlišného druhu politické strany. Jinými slovy, bude třeba zvážit, zda se vytvořil unikátní společenský rámec pro působení politických stran, který by se podstatně odlišoval od stavu ve vyspělých západních

¹ V českém prostředí byla poprvé prezentována počáteční verze koncepce klientelistické strany na politologickém sympóziu pořádaném Masarykovou univerzitou 25. 4. 2008. Název referátu zněl: „Prototyp klientelistické strany v Česku?“. Dále byla koncepce klientelistické strany prezentována v rámci referátu „The Clientelistic Party: A Modified Version of a Catch-all Party in the Czech Republic?“, a to na XXI. světovém politologickém kongresu IPSA v Santiagu, Chile, 12.–16. 7. 2009. Autor děkuje kolegovi J. Outlému a také dvěma anonymním recenzentům za přínosné připomínky k předchozím verzím textu.

** Autor působí na katedře politologie a humanitních studií Metropolitní univerzity Praha, Dubečská 900/10, 100 31, Praha 10; email: klima@mup.cz.

demokraciích. V pojednání budou vyjmenovány systémově založené projevy v chování politických aktérů, které ve svém souhrnu předjímají hypotézu o zformování klientelistické strany.

Analýza klientelistického stavu politických stran a demokracie v Česku vychází z textů a podnětů mimo jiné takových politologů, jako jsou S. Balík, V. Dvořáková, V. Hloušek, T. Lebeda, L. Linek, J. Mlejnek, J. Outlý, B. Pečinka a J. Pehe.

Adaptace je základní podmínkou evoluce. V tomto kontextu politologie zkoumá vývojové etapy politických stran. Obecně je přijímána následující vývojová klasifikace: elitní strany (19. století); masové strany (1880–1960); „catch-all strany“ (po roce 1945). Takzvané *elitní* neboli *kádrové strany* (Weber 1946) představují zárodečné vývojové stadium politických stran. Jsou produktem společenských vztahů 19. století, kdy feudální uspořádání ustupuje počátkům průmyslové společnosti. *Masové strany* (Duverger 1954) nejlépe odpovídají průmyslové společnosti, která se vyznačuje výskytem ostrých sociálně-politických konfliktů a zavedením všeobecného volebního práva. Konečně *catch-all strany* (Kirchheimer 1966) se formují ve fázi přechodu od industriální k postprůmyslové společnosti.

V časoprostoru druhé poloviny 20. a počátku 21. století se catch-all strana adaptovala na měnící se podmínky modernizačních procesů. Zprvce, rostoucí ekonomická, demografická a vzdělanostní mobilita ještě více oslabilu vazby mezi občany a politickými stranami (Dalton a Wattenberg 2002). Zadruhé, rozvoj komunikačních technologií, zvláště internetu a nových sociálních sítí, označovaný za jakýsi nový „digitální věk“, výrazně ovlivnil kulturu volební kampaně. Volby se staly centrem činností politických stran a tomu odpovídala jejich profesionalizace (Farrell a Webb 2002). V kontextu těchto změn zaujímali lidé k politice více individuální postoje, a naopak strany si osvojovaly novou strategii, která kladla větší důraz na profesionalizaci, marketingové přístupy a personalizaci politiky. V této modernizační fázi dochází k teoretické reflexi vývoje stranictví, přičemž Angelo Panebianco (1988) přichází se svou *volebně profesionální stranou* (*electoral-professional party*) a Richard Katz a Peter Mair definují (1995) *kartelové strany* (*cartel party*).

Pokud jde o politologickou diskusi vedenou na počátku 21. století o politických stranách, panovala v Česku zpravidla shoda na tom, že zde existuje standardní čili strukturovaný a usazený stranický systém, který je plně srovnatelný se stavem ve vyspělých západních demokraciích. Nicméně za fasádou stability a standardizace probíhaly hlubinné děje, které měly degenerativní účinky na kvalitu stran a demokracie v Česku. Místo aby strany ve volebním procesu mobilizovaly občany k účasti na chodu věcí veřejných, byli to občané, kteří se mobilizovali proti zavedeným stranám a jejich lídrům. Taková protestní atmosféra a jistá vzpoura vůči politickému establishmentu vyústila ve volební zemětřesení. Stalo se tak ve volbách do Poslanecké sněmovny v květnu 2010, kdy byla zpochybněna dosavadní mechanika stranické soutěže, založená na ústřední konkurenci levicové ČSSD a pravicové ODS, kterým sekundovala historická křesťanská strana KDU-ČSL. Jestliže první dvě ztratily oproti roku 2006 dohromady 25 % hlasů,¹ pak KDU-ČSL nepřekročila ani pětiprocentní práh hlasů (Balík 2010; Linek 2010). Přitom voliči vykroužkovali 47 politiků, z toho 12 krajských lídrů.² Ústup zavedených stran byl rovněž patrný v krajských a senátních volbách na podzim roku 2012,³ a zejména pak v prezidentských volbách v lednu 2013.⁴

Připočteme-li k tomu, že v novinových komentářích i v politologických textech zdomácněly nové pojmy jako *regionální boss* a *kmotr*; *velrybář*, *podvodné náboru straníků* a *kupčení s hlasy*, lze oprávněně hovořit o krizových jevech v politických stranách a ve stranickém

systému. Byl to Ústavní soud, který ve svém nálezu z prosince roku 2011 vyjádřil přelomový názor, že politické strany v současném stavu ztrácejí schopnost plnit své základní funkce. Přímou konstatoval, že dochází k postupnému „odklonu politických stran od svých původních funkcí ve společnosti, tj. prostředku k artikulaci a agregaci společenských zájmů, mobilizaci a socializaci společnosti a případně participaci na správě věcí veřejných“ (Ústavní soud 2011). Za jednu z hlavních příčin takového odklonu považuje Ústavní soud prohlubování klientelistických vazeb stran na soukromé, převážně podnikatelské subjekty.

Rovněž politolog T. Lebeda (2012) napsal: „České strany se i po dvou desetkách let v mnohém liší od tradičních partají v zemích západní Evropy... Ty nezřídka připomínají spíše úzké uzavřené kluby, na místní úrovni ovládané vlivnými stranickými bossy, kteří o nové členy stojí pouze tehdy, může-li to zvrátit poměr sil v jejich prospěch.“

1. Degenerativní fáze: „válcování“ stran parazitickým a kriminálním byznysem

Průvodním jevem krize stranic v Česku je to, že se ústředním stranám, které tvořily jádro politického systému a tudíž měly vládní čili koaliční potenciál, nedařilo čelit nájezdům parazitického a kriminálního byznysu. Přibližně od roku 1998 přestalo jít o ojedinělé události, ale o propracovaný a stále se rozšiřující systém. V důsledku podvodných náborů na místní čili okresní a krajské úrovni, kterých se zúčastnily tisíce lidí, došlo k degenerativním procesům zvláště v obou největších stranách, tedy v ODS a ČSSD. Tento vývoj, který gradoval v letech 2005–10, měl devastující dopady na členskou základnu. Falešní straníci často vytlačovali a nahrazovali původní straníky.

Velcí lokální byznysmeni investovali do politiky, neboť tento druh podnikání jim sliboval nadstandardní zisky. Masové náborové nově falešných členů vedly k ovládnutí hlasovacích většin v místních stranických buňkách a potažmo k ovládnutí okresních a krajských článků stran, respektive k ovládnutí zastupitelstev a rad velkých měst a krajů. Ať již se to týkalo jakékoliv úrovně stranické politiky, umělé náborové sloužily k „převálcování“ konkurentů. Proto se tomuto způsobu vnitrostranického boje říkalo ve slangu ČSSD „válec“ (Dolejší 2008; Pokorný a Janoušek 2009).

Ovšem na počátku každého byznysplánu muselo být strategické rozhodnutí, kolik nových nájemných členů je třeba rekrutovat do místních organizací, aby bylo možné získat hlasovací většinu. Jednorázové náborové totiž zvyšují počty straníků v místních organizacích ze stavu x do stavu $x + 10, 50, 100$, a tím mění vnitřní poměr sil. Podobně i počty v jedné či vícero místních organizacích mění poměr sil na okresní a potažmo regionální a celostátní úrovni. Přitom je třeba vzít v úvahu, že ve dvou nevlivnějších stranách mají místní organizace zpravidla desítky členů, okresní stovky, regionální několik tisíc a celostátní pak 15–30 tisíc. Vedle toho vstupuje do početní rozvahy i faktor pasivity více než poloviny členské základny stran (Linek 2002–2004). Čili k ovládnutí jedné místní buňky postačuje několik desítek lidí, k ovládnutí okresní úrovně stovky členů a regionálního uskupení tisíce členů. Logicky tak vše začíná zespoda, tedy od nejnižšího stranického článku. K tomu slouží tři taktické postupy: 1) převzetí stávající místní organizace; 2) rozštěpení místní organizace na dvě buňky; 3) založení nové místní organizace.

Jestliže taktika válcování uvnitř stran byla úspěšná, docházelo následně k efektu šíření jevu, tedy k permanentním závodům v nabírání co největšího počtu falešných straníků. Někdy zvítězila jedna skrytá klika lokálních politiků a byznysmenů, jindy zase druhá. Nezřídka tak docházelo k jevu, který D. Kaiser (2009) výstižně popsal takto: „Historie politické strany (v daném místě) se tak mění na archeologický vrt. Poslední nános, o němž se teď mluví, je nejtlustší proto, že vznikl – alespoň v Děčíně – pod dojmem zpráv, kolik stamilionů přiteče do městské kasy v příštích několika letech z evropských fondů.“

I když se pro nově najímané straníky vžilo mediální označení „mrtvé“ nebo „černé duše“, pro potřeby politologického pojednání se jeví jako vhodnější pojem „nájemný straník“. Za úplatu se nechávali do politických stran najímat například stavební dělníci místní firmy i s příbuznými, taxikáři, studenti či desítky Romů ze severočeského Dubí (Pokorný 2010; Kaiserová 2009; Ovčáček 2010a).

Cílem útoků nájemných straníků byly zvláště strany, které splňovaly dvě kritéria. Zaprvé šlo o strany s největším vládním potenciálem a zadruhé o strany s relativně menším počtem členů, které se daly „množstevně“ snadněji ovládnout. Obě kritéria nejlépe splňovaly dvě nejvýznamnější strany, tedy ČSSD a ODS, které se střídají ve vládách, řídí zastupitelstva a rady krajů a větších měst. Také všechny velmi malé strany – o několika tisících členech – čelily podobným nájezdům. Týkalo se to zprvu ODA a US-DEU, později nových stran TOP 09 a VV a v neposlední řadě i Strany práv občanů – Zemanovci (SPOZ).⁵ Naproti tomu početnější strany, KDU-ČSL a KSČM (čili strany spíše masového typu), tento negativní jev téměř nezaznamenaly.

O falešných stranících psal L. Linek již v roce 2002. Tehdy upozornil, že k manipulacím s členskou základnou docházelo v početně slabších stranách, jako je ODS (Praha 10, Plzeň, Přešov), ČSSD (Prostějovsko, Brno) a US-DEU (Blanensko). Celý problém zdůvodnil příliš nízkým průměrným počtem členů na jednu místní organizaci, tj. od 13 do 23 členů (Linek 2002–2004).

Z pokoutného charakteru celého procesu vyplývá, že lze uvádět jen velmi hrubé odhady. Pokud jde o ODS, pak znalec jejích vnitřních poměrů B. Pečinka v polovině roku 2008 konstatoval, že členská základna během několika let vzrostla z dvaceti na třicet tisíc, z toho mrtvých duší, respektive v jeho terminologii „žoldáků“, mohlo být dva až čtyři tisíce. Nicméně nákupy podvodných straníků pokračovaly a pravděpodobně kulminovaly v letech 2008–10, přičemž trvají dodnes. B. Pečinka (2008) také uvedl, že atmosféra falešných náborů „vyhnala z ODS stovky tradičních straníků, kteří byli nahrazeni účelovými členy“.

Jak tomu bylo ve druhé velké straně, v ČSSD? Protože jde o stranu méně spjatou s byznysem a protože má kratší zkušenosti z vedení krajů a velkých měst, lze usuzovat, že rozsah podvodných náborů byl menšího rozsahu. Nicméně první zmínka o účelovém náboru v Česku se pojí se jménem bývalého předsedy pražské ČSSD P. Hulinským, který patřil k prvním takzvaným *velhrybářům*. Již v roce 1996 nechal autobusy svážet falešné straníky, aby se dostal na třetí místo pražské kandidátky pro volby do sněmovny.⁶

V srpnu 2010 oznámila Ústřední kontrolní komise ČSSD zahájení rozsáhlého pátrání po černých duších v těch svých stranických organizacích, ve kterých počet členů v letech 2005 až 2010 vzrostl o 175% a více. Šetření mělo proběhnout mimo jiné v okresech Praha-východ, Praha-západ, Kolín, Rakovník, Pardubice, Kladno, Praha 5, 7 a 9, ale také Liberec, Domažlice, Frýdek-Místek a Uherské Hradiště. Kvůli podezření

z hromadných náborů byla zahájena přeregistrace členské základny v okrese Litoměřice (Ovčáček 2010b).

2. Nová vrstva stranických bossů na krajské úrovni

Celý proces nepřátelského převzetí místních organizací s řetězovou reakcí na okresní, krajskou a celostátní úroveň politických stran lze označit za jejich postupnou *privatizaci zdola*. Proto je třeba v první řadě definovat pojem „*krajský boss*“ a stanovit jeho roli ve stranickém soukolí, respektive i jeho roli při nákupu nájemných straníků. To však nelze učinit, aniž by nebyl brán v potaz *faktor regionalizace* politiky v Česku. V roce 2001 bylo totiž ustaveno čtrnáct vyšších územních samosprávných celků a nová regionální zastupitelstva a rady v čele s hejtmany začaly disponovat vlastním rozpočtem. Přední politik ODS M. Říman k tomu v roce 2010 uvedl: „Členská základna se uzavřela a v krajích získali politici svůj malý hrad, tedy krajský úřad, své rozpočty, a začali spolu žít. Zjistili, že si v krajích vystačí sami a celkové politické směřování, centrální témata je přestala zajímat“ (Kaiser 2010). Těžiště politických a ekonomických obchodů se tak do jisté míry přesunulo do regionů.

Krajští bossové, o kterých se v médiích píše jako o krajských kmotrech, reprezentují další fázi redistribuce ekonomické a politické moci v zemi. Devadesátá léta, spojená s přechodem na tržní ekonomiku, a tedy s masovou privatizací, se stala zlatými léty pro ty, kteří se během tohoto procesu podíleli na rozsáhlých podvodech a tunelování. Na tomto vývoji zbohatla také specifická parazitická vrstva formovaná v 80. letech, tedy v posledním stadiu rozkládajícího se socialismu. Do této parazitické vrstvy, jakési elity té doby, zařadil J. Mlejnek „veksláky, fizly, práškače, nomenklaturní kádry a jejich lokajské přítelíčky“ (Mlejnek 2008).

Z tohoto parazitického podhoubí, nemajícího daleko k organizovanému zločinu, se začala rekrutovat významná část nových krajských bossů. Na adresu těchto stranických struktur uvedl přední politik ODS J. Zahradil (2012) tato památná slova: „Není to třeba zrovna vaše oblast, váš region, kde se symbolem ODS stala např. tlustá býčí šíje, opásaná zlatým řetězem, či za podvod pravomocně odsouzený vekslák nebo tzv. „podnikatel“ s evropskými fondy a veřejnými penězi, popř. místní don Vito Corleone, bez jehož souhlasu nelze jmenovat ani hajzlábu na veřejném záchodku?“

Za vzorový region, který v prvním desetiletí 21. století zcela ovládli krajští bossové z regionálních organizací ODS a ČSSD, lze považovat Ústecký kraj. B. Pečinka napsal, že zhruba v roce 2005 se v ODS ustálil systém stranických bossů, a dále dodal, že „v roce 2008 bossové a jejich satelity získali většinu na výkonné radě ODS“ (Pečinka 2008).

Jak v politologii optimálně definovat termín „*krajský boss*“, pro který se v médiích vžil pojem „*krajský kmotr*“? V prvé řadě se jako vhodnější jeví používat více obecný a neutrální pojem „*krajský boss*“. Tento termín v sobě nicméně zahrnuje mimo jiné i subkategorii „*krajský kmotr*“, který se vyznačuje více či méně kriminálními a mafiánským rysy. Za zmínku stojí i další termíny, jež se v médiích používají jako synonymum a zde jsou uváděny pro lepší pochopení fenoménu krajského bossa. Konkrétně se v médiích a politických kruzích zmiňují tyto termíny: *regionální gubernátoři, oligarchové, šedé eminence, bačové a pasáci politiků*.⁷

Typický krajský boss a zároveň významný byznysmen v jedné osobě je nejvlivnějším představitelem strany v daném regionu. Svou moc odvozuje zvláště od masivního nákupu

nájemných straníků v příslušných okresech daného kraje, čímž získává nadvládu nad hlasovacími většinami a potažmo také rozhodující vliv na formální nominační mechanismy na všech stranických úrovních (místní, okresní, krajské kandidátky). Z hlediska stranické identifikace však krajská bossová tvoří různorodou skupinu. Patří sem nejen vysocí straničtí funkcionáři, ale i straníci s funkcemi na lokální úrovni či jeden nestraník. Lze to dokumentovat na tom, kdo z nich byl pozván na kongres ODS v roce 2010. Na základě míry funkcionářské angažovanosti se kongresu zúčastnili R. Jurečko (místopředseda krajské ODS), ale i T. Hrdlička (tehdejší radní Prahy 10) a P. Dlouhý (místostarosta Hluboké nad Vltavou). Naopak pozvání neobdrželi P. Oulický a A. Novák z Ústecka a nestraník R. Janoušek z Prahy. Nejznámější krajský boss náležící v té době k ČSSD, P. Benda, vykonával funkci předsedy krajské organizace na Ústecku.

Z praktických, ale i teoretických důvodů je významné zdokumentovat, v jakých ekonomických oborech jednotliví krajská bossová podnikali a potažmo odkud se rekrutovali nájemní straníci, kteří postupně „válcovali“ dlouhodobé členy. Zvláště přehledné je to u některých krajských bossů z ODS. S jistou nadsázkou a zjednodušením se proto v médiích minimálně do roku 2010 uvádělo, že na severu Čech jsou členy ODS převážně zedníci rekrutovaní stavitel P. Oulickým, na západě čišníci najatí restaurátorem R. Jurečkem a na jihu rybáři získaní podnikatelem v oboru rybářství P. Dlouhým (Dolejší 2009; Klímová 2009). Zvláště pro pravicovou stranu je nemalým paradoxem, když v její členské základně mají výrazné zastoupení profese zedníků, čišníků a rybářů.

Pokud jde o *kmotrovskou část*, jedná se o takový druh krajských bossů, jenž se pohybuje v šedé zóně spojené s kriminálním byznysem a podsvětím. Dále se vyznačuje tím, že bydlí ve svých rodinných sídlech či v uzavřených čtvrtích, jezdí terénními auty s neprůhlednými skly a speciálními espézetkami, šíří kolem sebe strach a chová se tak, jako by pro něj neplatily zákony. Již zde byla zmínka o P. Bendovi, který se prezentoval značkou auta složenou ze satanských čísel 66-66.

3. Klientelizace stran – celistvý fenomén

V zájmu uchopení celistvé podstaty fenoménu klientelismu v politickém prostoru Česka a v návaznosti na dva nové jevy popsané v předchozích kapitolách (nájemné stranictví a straničtí bossové) lze nyní přistoupit ke zmapování dalších projevů chování politických stran. Takový postup pak v následující kapitole umožní přejít k vlastní konceptualizaci a definici klientelistické strany.

Klientelismus představuje permanentně se rozšiřující systém více či méně skrytých vazeb a kontaktů především mezi světem politiky a byznysu, kladoucí si za cíl dosáhnout nekalými způsoby maximalizaci zisku ve formě co největší koncentrace moci a bohatství. Přitom klientelistické strany sehrávají úlohu převodových pák, které jsou strategicky umístěné v mocenském prostoru tak, že svým vlivem garantují úspěšnou realizaci celé škály transakcí, služeb a protislužeb. Díky obsluze mocenských institucí rozhodují nejen o obsazování funkcí, ale zvláště o přerozdělování veřejných zdrojů, ať již přímo, či zprostředkovaně. Stranické elity mimo jiné schvalují rozpočty, přidělují veřejné zakázky a granty, privatizují, prodávají půdu a nemovitosti, určují způsob a ceny pronájmů, mění územní plány a v neposlední řadě roz-

hodují o zákonech a vyhláškách. A to vše klientelistické části stran zahrnují do pomyslného koše zvláštního politického zboží, které směňují na skrytém politicko-ekonomickém trhu. Za specificky příznivých podmínek se potom strany transformují v privilegované podnikatelské subjekty, jakési klientelistické organizace.

Jádro klientelistického systému tvoří strany, kolem nichž jako satelity obíhají shluky navázaného byznysu. Strany jsou zcela nezastupitelné ve své roli *pivota klientelismu*. Předurčuje je k tomu mimo jiné jejich hierarchická a disciplinovaná organizační síť, rozprostírající se víceméně rovnoměrně po celé zemi. Silní ekonomičtí hráči přistupují k politickým stranám jako ke svým klientům. Nabízí jim extra odměnu za protislužby, respektive za zajištění exkluzivních podmínek na ekonomickém trhu. Současně platí i obrácený vztah, že také jednotlivé části politických stran vyhledávají klienty v podobě silných podnikatelských subjektů. Jim nabízejí svůj vliv – tedy využití svých zastupitelských mandátů a exekutivních pozic ve významných rozhodovacích institucích a orgánech. Klientelisticky zaměřené strany tedy obsluhují své klienty a současně se samy jako klienti nechávají obsluhovat. Utváří se tak *vzájemný vztah „klient–klient“*.

Vztah klient–klient mezi politikou a byznysem nemůže hladce fungovat bez začlenění ještě třetího vrcholu *klientelistického trojúhelníku*, to jest *úřednického stavu*. Právě úředníci státní a veřejné správy mají tu roli, že zajišťují schválení, a tudíž legalizaci skrytých byznysových dohod cestou oficiálního rozhodovacího procesu. Proto imperativem politických klientelistů se stává snaha podmanit si úřednickou úroveň rozhodování neboli transformovat ji v poslušný nástroj zájmových skupin. *Držba úřadů* se stává jistým vlastnictvím a strategickým kapitálem politického podnikání. Právě tento fakt vysvětluje další anomálii demokracie v Česku, totiž to, že až dosud nevstoupil v platnost zákon o státní službě, jenž by měl zajistit ochranu státních zaměstnanců proti nežádoucím politickým vlivům a stanovit pravidla pro kariérní postup (Jansa a Bureš 2011: 64–65).

Strategie začleňování úřednického stavu do klientelistických sítí si všímá B. Pečinka, když uvádí, že jde o mnohem širší kategorii, která vedle stranických funkcionářů zahrnuje také držitele všech významných úřadů. Jejich status je dán držbou veřejných úřadů, které jsou zdrojem statků nejrůznějšího druhu. Ti přistupují „k vlastnictví veřejných institucí od ministerstev až po nemocnice, od škol přes soudy a státní zastupitelství až po zastupitelské úřady jako prostředku k získání renty“. Jestliže plat je pro ně zdrojem obživy, pak „různé provize a úplatky slouží jako kapitál dělající z peněz další peníze“ (Pečinka 2009). Právě tímto způsobem se lze nejsnadněji domoci rychlých peněz a majetku. Proto poptávka po práci ve veřejné sféře, přesněji řečeno po držbě určitých úřadů, je oním optimálním podnikatelským záměrem. B. Pečinka označuje tuto parazitickou skupinu za „*novou politickou třídu*“ neboli za „*novou politickou šlechtu*“, jež má mnoho společného s takzvanou „*nomenklaturou*“ působící v komunistickém režimu.

Kolem jádra klientelismu definovaného triádou vazeb *politika – byznys – úřednictvo* se formují soustředné kruhy dalších spojenců, kteří umocňují celkovou sílu klientelistických sítí. První nejbližší prstenec tvoří okruh představitelů z řad orgánů činných v trestním řízení, tedy policie a státního zastupitelství, jakož i justice. Patří sem ta část zaměstnanců, jež byla naverbována, ať již příslibem podílu na zisku nebo v důsledku politického vlivu či nátlaku. V souhrnu tyto profese představují nutný systémový doplněk, který má zajistit nadstandardní ochranu a beztrestnost klientelistických hráčů.

Obecně je známo, že státní zastupitelství patřilo mezi největší brzdy vyšetřování korupce v nejvyšších patrech politiky. Situace se začala měnit teprve v souvislosti s personálními změnami na Nejvyšším státním zastupitelství a na krajských státních zastupitelstvích.⁸ Pokud jde například o policii, je příznačné, že nejcitlivější kauzy organizovaného zločinu a korupce, jež zasahovaly do vyšších politických sfér, minimálně do roku 2011 nevyšetřovala česká policie, ale ta zahraniční. Mohlo se tak dít proto, že šlo o případy přeshraniční korupce. Ty se převážně týkaly systému podezřelých zakázek na ministerstvu obrany. Proto britská a švédská policie vyšetřovaly pronájmy nadzvukových letounů Gripen a rakouská policie nákup obrněných vozidel Pandur. Případně švýcarská policie vyšetřovala privatizaci mosteckých dolů. Není divu, že česká policie nekonala, když příslušné policejní složky, zvláště ty pro odhalování organizovaného zločinu, byly účelově rozpouštěny a šikanovány, respektive dostaly se do područí stranických, a tedy klientelistických skupinových zájmů. S tím souvisí fakt, že politická sféra na ministerstvu vnitra účelově přispívala k neefektivitě policejní práce, neboť účelově udržovala personální nestabilitu na postu ředitele protikorupční policie. V letech 2006–11 se v čele tohoto útvaru, respektive Útvaru pro odhalování korupce a finanční kriminality, vystřídal čtyři ředitelé. Podle odborníků by měl ředitel zůstat ve funkci alespoň pět let, aby mohl útvar stabilizovat a efektivně fungovat.⁹

Do širšího soustředného kruhu kolem jádra klientelismu a jeho nejbližšího prstence se dále verbují zaměstnanci z řad ostatních státních či veřejnoprávních institucí. Jde o představitele takových institucí, jako jsou Nejvyšší kontrolní úřad,¹⁰ Úřad na ochranu hospodářské soutěže, rady veřejnoprávních médií, ale i Bezpečnostní informační služba (BIS) či jiné zpravodajské instituce. Tyto účelové vazby vycházejí z jakési ucelenosti či totálního charakteru klientelistických činností. Klientelismus je svou parazitickou, kšeftařskou až kriminální činností – usilující o nadstandardní moc a zisky – vnitřně puzen potřebou neustále expandovat a intervenovat do všech sfér života společnosti, a tudíž vstřebávat do svých sítí a klanů další klienty.

Zvláště alarmující jsou případy, kdy se tajné služby – civilní kontrarozvědka BIS a Vojenské zpravodajství – podílejí v zájmu části politických elit na diskreditaci svědků korupčních kauz sahajících do vyšších politických pater, především pak na ministerstvo obrany. Společným znakem takových operací tajných služeb je to, že se do nich zapojují i jiné ozbrojené složky, zpravidla policie. Cílem je snaha svědky ekonomicky, psychicky a profesně zlomit, a tudíž zcela znevěhodnit. Jak zmapovali investigativní novináři, velmi podezřelé v tomto ohledu byly okolnosti zatýkání klíčových svědků armádních zakázek. Politoložka V. Dvořáková k tomu uvedla: „Považuji za velmi nebezpečné, že se zde vytváří praxe, kdy jsou svědci okamžitě stíháni. Je to praxe, se kterou se běžně setkáváme v praktikách týkajících se organizovaného zločinu“ (Syrovátka 2012).¹¹

Za další klíčovou charakteristiku definovaného druhu politické strany lze považovat její *vysoký korupční potenciál* čili vysoký výskyt a rozsah korupčních kauz a afér v politickém prostoru dané země. Tyto kauzy zasahují nejen nejvyšší politické sféry, například téměř všechna vládní ministerstva, ale také všechny stupně organizační vertikály relevantních stran. Negativní trend ve vývoji korupčního chování potvrzují data, která porovnávají Česko s ostatními státy Evropy a světa. Ekonomové L. Lízal a E. Kočenda, ale i J. Novotný, T. Richard a J. Palguta ve svých studiích zaznamenali tento trend na příkladě mezinárodně uznávaného indexu CPI. Jestliže v roce 1998 se Česko umístilo se známkou 4,8 bodu na 37. místě

z 85 zemí, pak v roce 2010 obdrželo známku 4,6 a kleslo na 53. místo. V kategorii Evropská unie a západní Evropa obsadilo Česko 24. místo z 30 zemí (Lízal a Kočenda 2001; Novotný et al. 2011). Ekonomové přitom uvádějí, že korupce – kromě negativních efektů na politickou sféru – deformuje trh, podvazuje ekonomický rozvoj, a tedy vede ke snížení HDP.

Klientelistický druh stran, založený na symbióze mezi světem politiky a byznysu, produkuje primární tendenci vedoucí k rozpojování vazeb mezi politikou a společností, což může vyústit v jejich odcizení až nepřátelství. Ustupují tak do pozadí dosavadní *základní funkce politických stran* v demokracii, zejména pak reprezentace významných sociálních skupin, jež odráží relevantní rozpory ve společnosti (cleavages). Místo aby politické strany socializovaly a ve volebním procesu mobilizovaly občany v účasti na chodu věcí veřejných, dochází v posledních letech spíše k opačnému jevu, kdy se voliči mobilizují proti zavedeným stranám a jejím lídrům. Jak již bylo uvedeno, taková protestní atmosféra kulminovala ve sněmovních volbách v květnu 2010.

V politologii hovoříme o štěpeních neboli klíčových konfliktních liniích či rozporech (cleavages) ve společnosti. V zavedených demokraciích dominuje politice sociálně ekonomický konflikt reprezentovaný soupeřením levice a pravice. Ovšem z výše uvedeného textu vyplývá, že hlavní rozpor (dominant cleavage), který polarizoval českou politiku v květnových volbách v roce 2010, představuje *rozkol mezi občanskou společností a oficiální politickou reprezentací*, prezentovanou klientelisticky uzpůsobenými stranami. Vzpoura voličů čili volební zemětřesení nebývale postihlo obě největší strany ODS a ČSSD a ze sněmovny smetlo historickou křesťanskou stranu KDU-ČSL, ale i Stranu zelených. Zároveň významně zasáhlo etablované politiky, když 47 z nich voliči vykroužkovali preferenčními hlasy z předních pozic stranických kandidátek.¹²

I když tento nový rozpor byl otevřeně manifestován volebním chováním až v roce 2010, přesto nazrával v základech společnosti dlouhodobě. Nový rozkol se objevil již ve druhé polovině 90. let a zesílil po takzvané opoziční neboli kartelové smlouvě mezi ČSSD a ODS (Klíma 1999). Z výsledků jednoho z nejrozsáhlejších empirických výzkumů postojů české společnosti k politickému režimu v letech 1996–2006 vyplývá, že došlo k nárůstu politické nespokojenosti a nedůvěry v politické instituce, ke zvýšení negativního hodnocení fungování demokracie a nezájmu o politiku a k většímu institucionálnímu odcizení, což koneckonců vedlo k poklesu legitimacy demokracie (Linek 2010).

Také jeden z výzkumů CVVM, který mapoval názory na příčiny sociálního napětí v české společnosti, konstatoval již v roce 2005, že za nejvíce problematické byly vnímány rozdíly mezi politiky a ostatními občany. Celých 48 % dotázaných usoudilo, že právě tyto rozdíly vedou k hlubokému sociálnímu napětí. Teprve poté následovaly rozdíly v majetku se 40 %, tedy rozdíly mezi bohatými, středně zámožnými a chudými (CVVM 2005).

Klientelistické strany však modifikují klasickou koncepci základních rozporů (cleavages) komplexně, a to na dvou úrovních. Zaprvé, na úrovni celostátního vztahu mezi politikou a společností zakládají nový ústřední politický rozpor (cleavage) v podobě již zmíněné *linie konfliktu mezi občanskou společností a z klientelizovanými, a tedy odcizenými stranami*. Tento rozpor odpovídá atmosféře ve společnosti, jíž je vlastní krize důvěry a oslabení legitimacy politické reprezentace. Zájem o členství ve stranách upadá, strany se jako organizace uzavírají. Ve volbách nastává tendence k masovému protestnímu hlasování vůči politickému establishmentu. Zadruhé, na úrovni *mezistranických a vnitrostranických vztahů*, klientelistické strany

provozují poněkud jiný druh konfliktů, který ovlivňuje stabilitu vlády. Tentokrát to již nejsou standardní rozpory mezi levicí a pravicí neboli vztahy mezi vládou a opozicí, co vykazují schopnost nejvíce polarizovat stranickou politiku a destabilizovat vládu, ale víceméně *skryté rozpory mezi klientelistickými klany či sítěmi bojujícími o přerozdělení sfér vlivu*. Zřetelně to dokumentuje série vládních krizí a vnitrokoaličních konfliktů po volbách v roce 2010, které vznikaly v důsledku boje o vliv či ovládnutí bezpečnostních složek, orgánů činných v trestním řízení či justice (střet o klíčové ministerské pozice v rezortu vnitra, spravedlnosti a obrany, nejvyšší posty v policii a na státním zastupitelství) a také o vliv na klíčová finanční a ekonomická rozhodnutí (o největší státní zakázky typu nákupu vojenských letadel nebo ekotendr). Do této řady vládních krizí, způsobených skrytými klientelistickými střety, se řadí i podivná rebelie šesti poslanců vládní ODS na podzim roku 2012. Jejich nově nalezená ideová horlivost, účelově používaná k zastření skrytých zájmů, by se slovy italského sociologa A. Pizzorna dala označit za „iluzorní ideologický střet“. Ve skutečnosti šlo v prvé řadě o nadvládu nad Všeobecnou zdravotní pojišťovnou, tedy nad třetím největším podnikem v Česku co do objemu peněz, respektive tržeb.¹³ Takto založené politické krize zpochybňují premisu platící v každé fungující parlamentní demokracii, totiž že stabilita koaliční vlády je dána velikostí většinové podpory programově si blízkých stran ve sněmovně. Paradoxně Nečasova vláda (2010–13), která měla na počátku nejpočetnější většinu v polistopadové éře – tedy 118 poslanců –, byla jednou z nejméně stabilních vlád.

Jinými slovy, z povahy klientelisticky založených stran vyplývá i tendence k vytváření vlád nestabilních a neefektivních. Primární je fakt, že loajalita poslanců se nevztahuje jen k vlastní straně, ale je směřována rovněž ke klientskému prostředí. Za jistých podmínek – zpravidla ve chvíli střetu o přerozdělení sfér bohatství a vlivu – mohou vazby k příslušným byznysovým klientům převážit v neprospěch vlastní strany. Chování parlamentní většiny je pak nepředvídatelné. Proto v míře, v jaké klientské vazby narušují soudržnost relevantních stran, může fungování klientelistického parlamentarismu připomínat takový model parlamentní formy vlády, který G. Sartori označil pojmem „vláda shromáždění“ (assemblearism). Klientelistický parlamentarismus totiž vykazuje některé základní charakteristiky, jež jsou vlastní parlamentní formě vlády francouzského typu (Třetí a Čtvrtá republika). Jde o shodu těchto charakteristik: 1) „moc není sjednocená, ale naopak roztroušená a atomizovaná“; 2) „stranická disciplína je buď chabá, nebo vůbec neexistuje“; 3) „koalice jsou jen vzácně schopny řešit vnitřní neshody a nikdy si nemohou být jisty podporou zákonodárského orgánu“ (Sartori 2001: 121).

Jaký model polistopadové politické strany se po dvou desetiletích v Česku vyvinul? Jak již v části pojednávající o krajských bossech bylo uvedeno, téměř nedotknutelnými baštami ve stranické struktuře se staly krajské organizace. Nástupu krajských bossů výrazně přispěly čtyři dříve zmíněné faktory, tedy fenomén masivního nábory nájemných straníků, malá početnost a uzavřenost stran a v neposlední řadě regionalizace státu v roce 2001. S. Balík k tomu napsal: „Krajské organizace si dělají, co chtějí.“ Zároveň uvedl, že „obě velké strany příliš rozvolnily svoji organizační strukturu. Jejich krajské a okresní organizace mají příliš mnoho autonomie“ (Balík 2012). Podobně J. Pehe charakterizoval dvě největší zavedené strany jako „těžko říditelné konfederace, v nichž centrální orgány jen s velkými obtížemi prosazují svá rozhodnutí na regionální úrovni“. Současně upozornil, že problémy s klientelismem a korupcí mohou z místní a regionální úrovně metastázovat do centra. Děje se tak proto, neboť politici

z krajů obsazují posty v širším a užším vedení stran (Pehe 2012). Oba politologové tak považují deficit centralismu ve dvou největších stranách za vážný problém, který lze napravit obnovením jisté míry centralismu.

Rozvolnění vazeb mezi centrální, regionální a okresní úrovní dosáhlo takové míry, že celostátní vedení stran ztrácí schopnost ovlivňovat sestavování volebních kandidátek v krajích nebo formování povolebních krajských či městských rad. To by za standardních podmínek nebyl žádný deficit, ba naopak by to svědčilo o fungování demokratických principů uvnitř stran. Ovšem problém nastává tehdy, jestliže stranická vedení nemohou korigovat patologické jevy na krajské úrovni. Například v roce 2010 nebyla stranická vedení ČSSD a ODS schopna zabránit svým krajským organizacím uzavřít kartelové smlouvy o vzniku společných koalic ve dvou největších městech – v Praze a Brně. Také celostátní vedení ČSSD nemělo dostatek sil, aby přinutilo abdikovat zkompromitovaného hejtmána Moravskoslezského kraje J. Palase (v letech 2008–12),¹⁴ a stejně tak po vypuknutí korupční aféry hejtmána středočeského kraje D. Ratha v roce 2012 neprosadilo požadavek na rezignaci sociálnědemokratické krajské rady.

Koncept klientelistických stran, jež je východiskem pro pochopení takzvané klientelistické demokracie v Česku, je v souladu s pojetím sociologa M. Skovajsy. Ten na základě rozlišení formálního a reálného stavu demokracie dochází k závěru, že se ustanovila jistá *rozporuplná* neboli *nedostatečná demokracie*. Jeho přístup vychází z komparace dat tří nezávislých institucí: časopisu Economist (Kekic 2007), nevládní organizace Freedom House a mezinárodní organizace Transparency International. Z porovnání typu Index demokracie nebo Svoboda mu vychází, že Česko velmi dobře splňuje základní minimum demokracie – tedy taková kritéria, jako jsou férové volby, politický pluralismus, svoboda tisku a dodržování lidských práv. Na druhé straně však existují závažné deficity, a to „v postojích občanů k politice, v účasti veřejnosti na politickém životě, a především v chování jednotlivců a institucí ve sférách politické, správní a ekonomické moci“ (Skovajsa 2008). Za velký problém je obecně považována vysoká míra korupce. V souhrnu tak Česko vykazuje průvodní znaky „*nedostatečné demokracie*“. Jinými slovy, z hlediska formálně institucionálního je dostatečně zajišťován pouze minimální rámec demokracie. Ovšem z hlediska obsahu a chování samotných aktérů dochází k vážným poruchám v politickém systému, a tedy ke snížení celkové kvality demokracie.

Klientelistickou demokracii je možné definovat jako vládu příslušných privilegovaných stran a jimi privilegovaných netransparentně působících firem, které koexistují v symbióze a vzájemně parazitují na veřejných zdrojích daňových poplatníků. Přitom ohniskem problému jsou strany nacházející se v klientelistickém stavu, které svými víceméně skrytými byznysovými aktivitami proměňují stát v servisní agenturu zájmových skupin. Právě v tomto smyslu lze použít pojem „*state capture*“, tedy „*únos státu*“, jenž se odehrává v režii stran.

4. Konceptualizace a definice klientelistické strany

Tato část pojednání si již klade za cíl zobecnit popsané jevy, respektive přejít k vlastní konceptualizaci a definici klientelistické strany. Formuluje se zde užší a širší pojetí tohoto stranického typu. Užší, a tedy minimální definice vymezuje klientelistickou stranu dvěma ústředními

znaky. Následně se z minimální verze vyvozuje širší definice, která vedle původního jádra zahrnuje i další podstatné charakteristiky.

V souhrnu lze konstatovat, že po dvou dekáдах postkomunistického vývoje politické strany dokonaly jakýsi koperníkovský obrat. Především upozadily svou roli zprostředkovatele zájmů mezi pluralitní společností a státem, aby se o to více přimkly zaprvé k *netransparentnímu byznysu* a zadruhé *ke státu*. Politické strany, jako privilegované organizace s přístupem ke státu a k veřejným zdrojům, si přivykly obsadit stát a chovat se k němu jako k dobytému území, jako ke kořisti, kterou je třeba si rychle rozdělit za pomoci klientů.

Právě tyto dvě základní charakteristiky mají konstitutivní povahu a představují jistou minimální definici klientelistické strany (viz schéma 3). Všechny další charakteristiky jsou v té či oné míře od těchto dvou odvozené, a proto ve svém souhrnu představují širší definici. Klientelistické strany se tedy v jednotlivostech i v souhrnu vyznačují těmito charakteristikami a podstatnými souvislostmi:

- 1) Klientelistické strany *se přimykají primárně ke sféře netransparentního byznysu*, tedy k „*subbyznysu*“ zahrnujícímu šedou a zákulisní lobbisticko-podnikatelskou zónu; společně navazují vztahy „*klient–klient*“.
- 2) Klientelistické strany *se nadměrně přimykají ke státu* jako ke strategickému silovému poli a zdroji bohatství. S cílem realizovat skryté byznysové aktivity proměňují stát v servisní agenturu zájmových skupin. Tím dochází k fenoménu nazývanému „*únos státu*“ (*state capture*), jež se odehrává v režii stran.
- 3) Klientelistické strany *si podmaňují úřednický stav* jako speciální profesní vrstvu působící v rozhodovacím procesu, čímž doplňují základní klientelistický trojúhelník o třetí vrchol. Teprve takovým začleněním úřednictva se primární vztah klient–klient mezi politikou a byznysem stává plně funkční; držitelé významných úřadů zajišťují legalizaci skrytých byznysových dohod a stávají se nedílnou součástí politicko-ekonomických sítí. Držba úřadů se stává strategickým vlastnictvím a kapitálem politického podnikání.
- 4) Klientelistické strany budují kolem jádra klientelismu, definovaného triádou vazeb *politika – byznys – úřednictvo*, další *soustředné kruhy spojenců*, které umocňují celkovou sílu klientelistických sítí a garantují jejich nadstandardní zisky i beztrestnost. První *nejbližší okruh* tvoří někteří představitelé z řad orgánů činných v trestním řízení, tedy policie a státního zastupitelství, jakož i justice. *Širší soustředný kruh* tvoří někteří představitelé Nejvyššího kontrolního úřadu, Úřadu na ochranu hospodářské soutěže, rad veřejnoprávních médií, ale i BIS či jiných zpravodajských institucí.
- 5) Klientelistické strany produkují *tendenci k šíření náказы klientelismu* uvnitř jednotlivých stran i na mezistranickém základě. Strany tak postihuje „*železný zákon klientelizace*“. Formují se mezistranické a nadstranické *klientelistické kartely* v podobě neprůhledných a nestandardních koalic na celostátní, regionální či městské úrovni.
- 6) Klientelistické strany *produkují vysoký korupční potenciál jako základní systémovou vlastnost*, která se permanentně reprodukuje tak, jak korupce nutně doprovází jejich klientelistické aktivity. Průvodním jevem je nadměrný výskyt nevyšetřených korupčních kauz sahajících do vyšších politických pater.
- 7) Proces klientelizace stran způsobuje výraznou *transformaci jejich členské základny*. V rámci zavedených stran s největším vládním potenciálem a zároveň s nižší členskou

základnou vyvolává příchod nájemních čili „negativních“ straníků efekt odchodu tradičních, tedy ideově založených straníků.

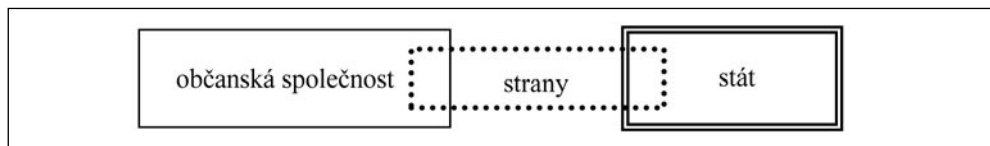
- 8) Klientelistické strany se stávají *obtížně říditelnými konfederacemi*. Decentralizační tendence vyúsťují do stavu, kdy se jednotlivé organizační stupně těší značné autonomii, přičemž *dominují regionální články*, nejednou ovládané patologickými aktéry čili krajskými bossy.
- 9) *Ideologická výbava* pozbývá v pojetí klientelistických stran na váze do té míry, že se stává druhořadým až okrajovým jevem. Používá se formálně a účelově k zastření skrytých klientelistických zájmů.
- 10) Klientelistické strany podstatně modifikují klasické *pojetí základních funkcí stran*, když v důsledku své symbiózy se světem byznysu přispívají výraznou měrou k rozpojování vazeb mezi politikou a společností a tedy k postupnému odklonu od svých původních funkcí ve společnosti, tj. prostředku k artikulaci a agregaci společenských zájmů, mobilizaci a socializaci společnosti. Na druhé straně primárně produkuje tyto *funkce: klientelistickou čili byznysovou a s ní spjatou funkci parazitickou*.
- 11) Klientelistické strany zásadním způsobem *modifikují klasickou koncepci základních rozporů (cleavages), a to na dvou úrovních*. Zaprvé, na celostátní úrovni vystupuje do popředí nový politický rozpor (cleavage) v podobě *linie konfliktu mezi občanskou společností a zklientelizovanými čili odcizenými stranami*, který plodí tendenci k masovému protestnímu hlasování proti politicko-stranickému establishmentu. Zadruhé, na úrovni vnitrostranických a mezistranických vztahů generují více či méně *skryté rozpory v podobě politických střetů v rámci klientelistických sítí a klanů o sféry vlivu*. Právě tento nový druh konfliktu má schopnost nejvíce polarizovat stranickou a vládní politiku. Přitom tyto nové konflikty se odehrávají v poněkud jiném prostoru a často odsouvají na druhou kolej standardní rozpory mezi vládou a opozicí neboli mezi pravíci a levíci a působí do jisté míry nezávisle na velikosti vládnoucí parlamentní většiny.
- 12) Klientelistické strany produkují tendenci výrazně *modifikovat pojetí antisystémovosti stran* ve smyslu jejího rozšíření a prohloubení. V užším slova smyslu lze aplikovat pojem „*tvrdá (hard) antisystémovost*“ na strany či hnutí, která vykazují vlastnosti původních extrémně levicových a pravicových organizací. V širším slova smyslu lze pojem „*měkká (soft) antisystémovost*“ vztáhnout na strany a hnutí, jež představují nové politické a ekonomické hrozby a rizika, které jsou však rázu spíše neideologického a nenásilného (Klíma 2010: 23–35). Jde o strany v takové své klientelistické fázi, kdy v celých stranách nebo v jejich významných částech převáží či přímo dominují kriminální, mafiánské (prořůstání organizovaného zločinu do politiky) nebo jiné druhy *rizikových klientů*, kteří svým založením a aktivitami ohrožují vnitřní a vnější bezpečnost země (Bezpečnostní informační služba 2011). Tyto strany pak mohou vykazovat snížený, pokud ne zcela nulový vládní potenciál.
- 13) V souhrnu produkují klientelistické strany *fenomén takzvané šedé politiky*. Dochází k *rozdvojení politiky* na dva více či méně paralelní politické světy, tj. na oficiální a na skrytou šedou politiku, přičemž šedá politická zóna dominuje a primárně určuje průběh vládnutí, jakož i vnitrostranické poměry a do jisté míry též vztahy mezi vládou a opozicí. Fenomén šedé politiky a rozdvojení je přítomen prakticky ve všech zde uvedených charakteristikách, neboť právě složka šedé politiky je základem a podstatou klientelistických

stran (zahrnuje skryté byznysové, parazitické a korupční vlastnosti a funkce – viz body 1, 2, 6, 10); rozdvojení nabývá různých podob, počínaje dualitou oficiálních a skrytých rozporů v politice (bod 11), přes budování paralelních struktur v řadách policie, státního zastupitelství a soudů (bod 4) a konče dualitou při řízení stran (například bývalá dvojice R. John – V. Bárta).

- 14) Šedá zóna politiky de facto představuje systémovou deformaci fungování celistvého politického systému. Jinými slovy, klientelistické strany produkují *klientelistickou demokracii*. Ta se vyznačuje následujícími tendencemi: oslabováním principu dělby moci mezi výkonnou, zákonodárnou a soudní mocí, oslabováním prvků systému brzd a protivah, oslabováním právního prostředí ve smyslu nedostatečné vymahatelnosti práva a konečně oslabováním pravidel rovné a otevřené soutěže v politice i v ekonomice. Takový politický stav sice z hlediska formy splňuje formální demokratické náležitosti, ale z hlediska obsahu je neliberální a omezeně demokratický.
- 15) V té míře, v jaké strany reprezentují nepřehledné zájmy netransparentního byznysu, dochází ke klientelistické modifikaci parlamentní formy vlády. Takzvaný *klientelistický parlamentarismus reprodukuje nestabilní a neefektivní vlády* (nezávisle na velikosti sněmovní většiny), čímž nabývá některých podstatných charakteristik, jež jsou typické pro další dysfunkční variantu parlamentní formy vlády, totiž dle G. Sartoriho pro vládu shromáždění.

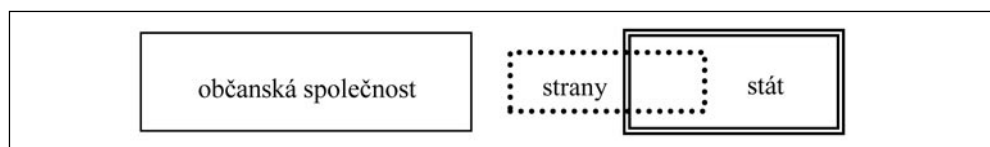
Z výše uvedených definičních znaků klientelistické strany je patrné, že prvních pět stanovuje vztah politických stran k pluralitní společnosti, k byznysu a státu. Přitom, jak již bylo uvedeno, za dvě klíčové a konstitutivní charakteristiky lze považovat právě první dvě, to znamená byznysové zaměření stran neboli vztah „klient–klient“ mezi sférou politiky a netransparentního byznysu a parazitické přimknutí se stran ke státu. Další čtyři znaky (body 6–9) představují systémové vlastnosti a organizační uspořádání stran. Následující tři charakteristiky (body 10–12) ukazují, jaký výrazný modifikující vliv mají základní charakteristiky a vlastnosti klientelistických stran na klasické politologické postuláty o politických stranách, tedy na širší postavení a roli stran v politickém systému a společnosti. Konstatuje se proto podstatná modifikace ve třech klíčových aspektech fungování stran, tedy modifikace pojetí základních funkcí stran, koncepce struktury rozporů (cleavages) a koncepce stranické antisystémovosti. Poslední tři znaky (body 13–15) shrnují celkový vliv proměny stran na vznik takzvané šedé zóny politiky, a koneckonců na fungování celistvého politického systému ve smyslu jeho transformace směrem ke klientelizaci parlamentarismu a demokracie.

Po definičním výčtu základních charakteristik klientelistické strany je na pořadu otázka: Kam zařadit tento druh stranické organizace v rámci vývojové typologie politických stran? V politologii se má za to, že přibližně po druhé světové válce, v období přechodu od industriální k postprůmyslové společnosti, se postupně prosadila tendence, kdy původně *strany masového typu* (Duverger 1954) se transformovaly ve *strany catch-all* (Kirchheimer 1966). V roce 1995 uvedli R. Katz a P. Mair koncepci strany nového typu. Šlo o takzvané *kartelové strany* (Katz a Mair 1995), které měly v nových podmínkách přechodu k postprůmyslové společnosti nahradit *strany catch-all*.

Schéma 1: Masové strany mezi občanskou společností a státem

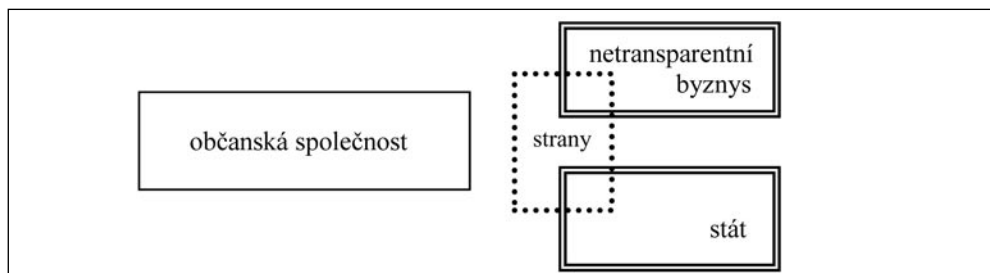
Zdroj: Převzato z R. Katz a P. Mair (1995: 11).

I když názory na kartelovou stranu jako na samostatný vývojový typ se různily, autor těchto řádků se tehdy ztotožnil s těmi, kteří v ní viděli spíše vývojově vyšší typ politické strany než jen pouhou novou alternativu odpovídající pozměněným společenským podmínkám (Klíma 1998: 58–64). Tato názorová pozice mimo jiné vycházela ze zkušenosti z let 1998–2002, kdy dvě největší strany z opačných pólů ideového spektra podepsaly opoziční neboli kartelovou smlouvu o spolupráci. Ono nestandardní spojení levicové ČSSD a pravicové ODS směřovalo ke kartelizaci politického prostoru a v mnohém připomínalo charakteristiky kartelových stran (Klíma 1999).

Schéma 2: Kartelové strany mezi občanskou společností a státem

Zdroj: Převzato z R. Katz a P. Mair (1995: 13).

V souvislostech dalšího vývoje a na základě časového odstupu se autor těchto řádků kloní k názoru, že kartelové strany nelze považovat za vývojově vyšší typ stranické organizace, jenž nahrazuje catch-all stranu. Kartelové uspořádání stran se tak jeví jako vývojová potencialita, jež má tendenci se formovat ve specifických podmínkách paralelního výskytu dvou jevů: nadměrného propojení parlamentních stran se státem a nadstandardní spolupráce těchto stran. Podobně i klientelistickou stranu lze pojmout jako další vývojovou potencialitu, která se formuje za odlišných, dříve uvedených specifických okolností.

Schéma 3: Klientelistické strany mezi občanskou společností, netransparentním byznysem a státem

Zdroj: Autor tohoto textu.

Když R. Koole kriticky posuzoval koncepci kartelové strany, upozorňoval na fakt, že formování stran závisí na konkrétních podmínkách v té které zemi či v té které evropské oblasti. Vztah mezi stranami a státem je ovlivňován mnoha proměnnými. Mezi ně patří historický vývoj země, evoluce stranického systému, organizace sdělovacích prostředků a volební systém (Koole 1995). Specifické rysy mohou nabývat strany například v zemích, které prošly obdobím diktatury (Německo, Itálie, Španělsko a Portugalsko). Ale stejně tak se dají identifikovat společné a zvláštní podmínky, které formovaly stranictví v zemích postkomunistického regionu. Jistě i v rámci této rozsáhlé množiny států lze vydělit oblast střední Evropy nebo postsovětského Pobaltí. Svá specifika má rovněž každá jednotlivá země. Právě v této logice postupu lze vyslovit hypotézu, že všechny postkomunistické země se vyznačují rysy silného klientelismu, přičemž Česko tu představuje, díky svým dalším zvláštostem, jistý vzor.

Tabulka 1: Jednotlivé typy politických stran

Typy stran	Časové vymezení, společenské podmínky	Podstatné charakteristiky	Stát, region
catch-all	<ul style="list-style-type: none"> • po roce 1945 • vyspělé demokracie na přechodu od industriální k postprůmyslové společnosti (viz O. Kirchheimer) 	<ul style="list-style-type: none"> • drastické omezení ideologické zátěže • zvýšení úlohy stranického vedení • snížení úlohy individuálního členství ve straně • méně důrazu na úzké partikulární zájmy • zajištění přístupu k různorodým skupinovým zájmům 	USA, západní Evropa, další vyspělé demokracie
kartelová	<ul style="list-style-type: none"> • po roce 1970 • především vyspělé demokracie (viz R. Katz a P. Mair) 	<ul style="list-style-type: none"> • nadměrné propojení parlamentních stran se státem • nadstandardní spolupráce těchto stran 	Skandinávie, část západní Evropy (Německo, Rakousko)
klientelistická	<ul style="list-style-type: none"> • po roce 1989 • demokratická diskontinuita • demokratizace, nově se formující strany a stranický systém • ekonomická transformace a masová privatizace • nerozvinutá občanská společnost 	<ul style="list-style-type: none"> • vztah „klient–klient“ mezi stranami a netransparentním byznysem • parazitické přimknutí se stran ke státu 	střední Evropa (vzor Česká republika), Balkán, Itálie)
oligarchická	<ul style="list-style-type: none"> • po roce 1991 • absence demokratických tradic • ekonomická transformace a masová privatizace • nerozvinutá občanská společnost • demokratizace jako příležitost pro nové oligarchy rozparcelovat zemi 	<ul style="list-style-type: none"> • oligarchové zakládají či ovládají strany • ochrana ekonomických a dalších zájmů oligarchů 	Ukrajina, (Bulharsko)

V této souvislosti lze velmi předběžně vyslovit hypotézu, že další vývojem potenciálu v rozvoji stranictví – ve specificky negativních podmínkách – představuje „*oligarchická strana*“, jejímž domovem je Ukrajina. Ta se utváří v zemích, v jejichž historii zcela absentují demokratické tradice nebo demokratické poměry trvaly příliš krátce. Za takových podmínek se hlavními politickými hráči stávají noví velcí podnikatelé oligarchové, kteří přímo zakládají vlastní politické strany, nebo je v jistém čase ovládnou.

Vezme-li se v úvahu situace na Ukrajině minimálně do prezidentských voleb v roce 2010, pak politika tu je pokračováním parcelování bohatství země. Politické strany se staly přímým nástrojem podnikatelských klanů. Ukrajinský parlament ovládli novodobí podnikatelé – zbohatlíci, kteří si rozdělili sféry vlivu v ekonomice a v mediálním prostoru (Máša 2007; Procházková 2007; Klíma 2007). V žebříčcích korupce se Ukrajina pravidelně umisťuje na jednom z nejhorších míst v Evropě.¹⁵

Lze konstatovat, že kartelové, klientelistské a oligarchické strany představují různé vývojové potenciality ve vývoji stranictví, jež se formují v odlišných, nicméně specificky negativních podmínkách. Jak dokumentuje tabulka 1, vznikají v poněkud jiných společenských a historických podmínkách a kladou důraz na podstatně odlišné charakteristiky.

Proměny a dílčí mutace ve vývoji stranictví vznikají a zanikají v závislosti na prostředí a čase. Je zřejmé, že nastíněné typy stran představují *pólové, čistě teoretické kategorie*. Proto takto krystalicky čisté varianty se v realitě komplexních podmínek té či oné společnosti vyskytují jen výjimečně. Je běžné, že konkrétní strany mohou najednou vykazovat rysy, které jsou vlastní vícero vývojovým potencialitám daných stranických typů. Ve skutečnosti se tedy lze převážně setkat s jejich *přechodnými stavy* čili *hybridy*.

5. Závěr

V jedinečném prostředí České republiky se vyšlechtil zvláštní stranický druh: klientelistská strana. V postkomunistickém období se během prvních deseti až patnácti letech totiž událo to, co se jinde přirozenou cestou formovalo dlouhá desetiletí a možná i staletí. Řeč je tu především o procesu nabytí a koncentrace soukromého vlastnictví v rukou nových vlastníků. Paralelně s tím se začala nově rozvrstvovat původně silně nivelizovaná rovnostářská společnost na vrstvy nižší, střední a vyšší. Bylo to období neopakovatelného zlatokopectví – jakéhosi českého Klondyku, přičemž hlavními režiséry tu byly vládní strany.

V individualizující a atomizující se české společnosti představují politické strany výjimečné, hierarchicky organizované struktury, které jsou schopny fungovat jako klientelistské organizace, či dokonce korupční chobotnice prorůstající do všech částí společenského uspořádání. Takové nebezpečí hrozí zvláště v prostředí států, kde se z politické kultury vytrácejí sociální vazby, projevy soudržnosti a zároveň s tím se oslabuje institucionální dělba moci a absenteje silná občanská společnost. Jestliže ve společenském prostředí chybí dostatečné vyvažující faktory, pak politickým stranám nic nestojí v cestě, aby se transformovaly v agresivní klientelistská a utilitaristská uskupení.

Je symptomatické, že v reakci na klientelizaci zavedených stran se začaly formovat a do politického systému pronikat relativně nové, avšak rovněž klientelistsky založené strany. Jestliže ty původní byly postupně napadány různorodými byznysovými klienty z vnějšího prostředí, pak ty nové byly zcela ovládnuty jedinou soukromou firmou, respektive ekonomicky silným podnikatelem, a to ať již cestou přímého založení, nebo prostřednictvím následného převzetí již existující stranické struktury. Takové primárně byznysové strany analyzovali J. Hopkin a C. Paolucci (1999: 307–339), přičemž zformulovali koncepci „*strany-firmy*“ neboli „*strany-podnik*“ („*business-firm-party*“).¹⁶ Za vzor se tu bere zvláště úspěšný projekt magnáta S. Berlusconiho, který v období politického rozkladu italské první republiky založil

stranu Vzhůru Itálie (Forza Italia). V prostředí Česka se podobnou variantou strany zabýval V. Hloušek, který do tohoto analytického rámce umístil stranu Věci veřejné (Hloušek 2012: 322–340). Šlo původně o lokální stranu působící v Praze, která byla následně ovládnuta soukromou bezpečnostní agenturou ABL, vlastněnou podnikatelem V. Bártou. Ovšem nestabilní politické prostředí je úrodnou půdou i pro další podnikatelské projekty v politické sféře. Byl to A. Babiš, šéf zemědělsko-chemického holdingu Agrofert a jeden z největších podnikatelů v zemi, který založil novou stranu-firmu, respektive politické hnutí ANO 2011 (Babiš 2012; Brož 2012; ČTK 2013).

Je zřejmé, že nikoliv každý klient vstupující na politický trh, tedy do dění relevantních politických stran, představuje automaticky nežádoucí jev. Opak může být pravdou, a to zvláště tehdy, pokud daný úspěšný podnikatel provozuje své ekonomické aktivity transparentně a v politické sféře posiluje konkurenční prostředí. Nicméně je také patrné, že byznysové projekty v politice mohou představovat zvýšené riziko, jestliže pocházejí ze šedé či černé podnikatelské zóny.

Shrnuto: i když se téměř dvě desítky let, tedy do roku 2010, mohlo na první pohled zdát, že v Česku je situace z hlediska rozložení politických stran na levoprávé škále víceméně standardní a stabilní, přesto rozsah klientelistických až mafiánských praktik v politickém i ekonomickém prostoru nabyval takových rozměrů, že změnil podstatu fungování relevantních politických stran, stranického systému a potažmo stranické demokracie ve smyslu jejich klientelistické mutace.

Poznámky:

1. Celkově se snížil podíl hlasů obou stran ze dvou třetin v roce 2006 na 42% v roce 2010. Individuálně ČSSD ztratila 33% a ODS 46% hlasů, přičemž zisk ČSSD klesl z 1,729 na 1,155 milionu a ODS z 1,892 na 1,058 milionu hlasů. Viz www.volby.cz.
2. Výpočet uskutečnil J. Outlý z údajů převzatých na www.volby.cz. Jiné výpočty mohou souviset s odstoupením M. Vlčka z čela kandidátky ČSSD v Olomouckém kraji.
3. Ve volbách do zastupitelstev krajů v roce 2012 ztratily obě největší strany oproti volbám v roce 2008 takto: ČSSD klesla o 12% hlasů, tedy z 35,85 na 23,58%, zatímco ODS o 11% hlasů čili z 23,57 na 12,28%. Viz www.volby.cz.
4. Prezidentský kandidát za ČSSD J. Dienstbier získal jen 16,12% hlasů, zatímco kandidát ODS P. Sobotka pouhých 2,46% hlasů. Viz www.volby.cz.
5. Ve straně SPOZ nabrala místní organizace v České Lípě náraz 400 členů. Vedení strany organizaci zrušilo (Pokorný 2010).
6. P. Hulínský připustil, že se tehdy jednalo přibližně o 50 lidí. J. Paroubek hovořil až o 200 lidech. Panovalo podezření, že tito účeloví straníci byli z jeho rodinné firmy Indus, což byla bezpečnostní a uklidová agentura. Aférou se v té době zabývala také speciální komise ČSSD (Klímová 2010).
7. Pojem šedá eminence použil ve svém projevu na 21. kongresu ODS její předseda P. Nečas. Konkrétně řekl: „Jedním z absolutních předpokladů je, že musíme omezit vliv takzvaných šedých eminencí. My opravdu musíme dávat přednost politikům s autentickými politickými postoji..., ne marionetám, které jsou zdálky, z té šedé zóny mezi pomezím světa politiky a byznysu, řízeny jakýmiisi loutkoherci“ (Nečas 2010).
8. V lednu 2011 se stal nejvyšším státním zástupcem P. Zeman.
9. V. Láška, expert z Transparency International, uvedl: „Je naprosto šílené, jakou rychlostí se to tam mění. Aby měl ředitel šanci dát ten útvár do kupy, měl by tam být alespoň pět let“ (Chaloupská 2011).

10. D. Ondráčka uvedl, že „NKÚ se stal lénem politiků, protože jeho kolegium se skládá z exposlanců a ti se do něj jmenují až do důchodu“. Přitom i ústavní soudci jsou jmenováni na dobu určitou (Wolfová 2011).
11. Alarmující fakta o pronásledování svědků se týkají J. Štefce, exředitele úřadu pro vyzbrojování a svědka v případě nákupu terénních nákladních vozidel Tatra; dále K. Daňhela, který pro generální štáb připravoval podklady k nákupu letounů CASA a v této kauze začal svědčit. I jeho zadržela policie, tentokrát kvůli nařčení ze sexuálního zneužití nezletilé. Dívka se pak přiznala, že si vše vymyslela. Také on nedostal prověrku na stupeň tajné a měl z armády odejít. Také P. Krömer, elitní kriminalista a původně hlavní vyšetřovatel podezřelého nákupu vozů Tatra, musel od policie odejít po akci tajné služby BIS. Podobně R. Adams, šéf automobilky Tatra a klíčový svědek v kauze nákupu vozů Tatra, byl zatčen policií, která na něj chtěla dokonce uvalit vazbu. Soud to neakceptoval. Všechny tyto akce tajných služeb na likvidaci svědků mají společného to, že slouží podezřelým politikům, konkrétně mají za cíl zvrátit vyšetřování exministra obrany M. Bartáka podezřelého z korupčních aktivit (Syrovátka 2012; Bouc 2012).
12. Že se vyhrotil rozpor mezi občany a politiky před volbami v roce 2010, dokumentovala názorně kampaň vedená na internetu. Zde se objevilo několik aktivit volajících po vymetení dobře usazených politiků a po převolení stranických kandidátek. Jedním z projektů byly webové stránky s názvem *vymentepolitiky.cz*. Cílem bylo mobilizovat voliče, aby nevolili strany představující zkorumpovaný establishment, ale strany nové a malé. Další akcí byla občanská iniciativa *Defenestrace*, jež vyzývala voliče, aby zakroužkovali poslední čtyři nominované na stranických kandidátkách, kteří by po získání 5% preferenčních hlasů přeskočili první čtyři lidry čili „předsedy stran, ministry, poslance, tedy ty profláknuté škodlivé štamgasty a šašky“ (Danda, 2010).
13. Změna ve vedení VZP učiněná v listopadu 2012 znamenala, že tichou koalici ODS s ČSSD vystřídala koalice ODS a TOP 09 (Petrašová 2012).
14. J. Palas přestoupil v prosinci 2012 do Strany práv občanů – Zemanovci (SPOZ).
15. Mnozí západní manažeři působící na Ukrajině si stěžují, že v Kyjevě je korupce mnohem horší než v Moskvě (Palata 2012).
16. Anglický výraz „business-firm-party“ překládá V. Hloušek jako „strana-firma“ (Hloušek 2012: 322–340), zatímco V. Dvořáková používá termín „strana-podnik“ (Dvořáková 2012: 56) V tomto pojednání se bude dále používat pojem „strana-firma“.

Použité zdroje:

- Babiš, Andrej. 2012. *Co dělalo ANO 2011? A co stávající strany?* Mladá fronta DNES, 7. 8. 2012.
- Balík, Stanislav et al. 2010. *Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2010*. Brno: CDK.
- Balík, Stanislav. 2012. *K uzoufání slabé strany*. Lidové noviny, 6. 6. 2012.
- Bezpečnostní informační služba. 2011. *Výroční zpráva 2011*. (<http://www.bis.cz/n/2012-08-22-vyrocnizprava-2011.html>).
- Bouc, František. 2012. *Úplatky létaly vzduchem. Ale čí byly?* Lidové noviny, 22. 8. 2012.
- Brož, Jan. 2012. *Andrej Babiš posiluje v politice*. Neúspěšně lanařil i Švejnara. Mladá fronta DNES, 15. 2. 2013.
- Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM) Sociologického ústavu AV ČR. 2005. *Sociální rozdíly mezi skupinami*. Tisková zpráva ov51220, Výzkum: Naše společnost 2005, v 05–11, listopad 2005.
- ČTK. 2013. *Majitel Agrofertu Babiš se stal znovu šéfem hnutí ANO*. ČTK, 2. 3. 2013. (<http://www.ceskenoviny.cz/zpravy/majitel-agrofertu-babis-se-stal-znovu-sefem-hnuti-ano-2011/908438>).
- Dalton, Russel a Wattenberg, Martin. 2002. „Unthinkable Democracy: Political Change in Advanced Industrial Democracies.“ In: *Parties without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Eds. Russel Dalton a Martin Wattenberg. Oxford: Oxford University Press, 3–16.

- Dolejší, Václav. 2008. *Tajemný nábor členů ODS*. Mladá fronta Dnes, 11. 12. 2008.
- Dolejší, Václav. 2009. *Kmotři nebo Topolánek*. Mladá fronta Dnes, 20. 11. 2009.
- Duverger, Maurice. 1964. *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*. London: Methuen.
- Dvořáková, Vladimíra. 2012. *Rozkládání, rozkrádání státu*. Praha: Universum.
- Farrell, M. David a Webb, Paul. 2002. „Political Parties as Campaign Organizations.“ In: *Parties without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Eds. Russel Dalton a Martin Wattenberg. Oxford: Oxford University Press, 129–153.
- Hloušek, Vít. 2012. „Věci veřejné: politické podnikání strany typu firmy.“ *Politologický časopis* č. 4, 322–339.
- Hopkin, Jonathan a Paolucci Caterina. 1999. „The Business Firm Party Model of Party Organization: Cases from Spain and Italy.“ *European Journal of Political Research* 35, č. 3, 307–339.
- Chaloupská, Markéta. 2011. *Šéf protikorupčního skončil. Mluví se o dvou nástupcích*. Lidové noviny, 24. 2. 2011.
- Jansa, Petr a Bureš, Radim, eds. 2011. *Studie národní integrity*. Praha: Transparency – Česká republika.
- Kaiser, Daniel. 2009. *Ulčák – člověk, který se vpil*. Lidové noviny, 20. 11. 2009.
- Kaiser, Daniel. 2010. *Někdo ty hnusné kompromisy dělat musí*. Lidové noviny, 17. 7. 2010.
- Kaiserová, Zuzana. 2009. *ODS nabírá lidi, kteří ji ani nevolí*. Mladá fronta Dnes, 17. 4. 2009.
- Katz, Richard a Mair, Peter. 1995. „Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party.“ *Party Politics* 1, č. 1, 5–28.
- Kedroň, Radek. 2010. Praha: *Odměny z firem pod napětím. Sahat nanejdvůh opatrně*. Hospodářské noviny, 19.–21. 11. 2010.
- Kekic, Laza. 2007. The Economist Intelligence Unit's index of democracy. In: The world of 2007. Democracy index. (http://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf).
- Kirchheimer, Otto. 1966. „The Transformation of the Western European Party System.“ In: *Political Parties and Political Development*. Eds. Joseph La Palombara a Myron Weiner. Princeton: Princeton University Press.
- Klíma, Michal. 1998. *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Praha: Radix.
- Klíma, Michal. 1999. „Skrutá tichá velká koalice.“ *Politologický časopis* 6, č. 2, 170–182.
- Klíma, Michal. 2007. *Česko a rozdělená Ukrajina*. Hospodářské noviny, 10. 12. 2007.
- Klíma, Michal. 2010. „K pojetí antisystémovosti v kontextu nejen voleb 2010.“ In: *Volby – svátek demokracie, nebo pletich?* Ed. Vojtěch Šimíček. Brno: Muni PRESS, s. 23–35.
- Klímová, Jana. 2009. *Česká republika – země kmotrů*. Mladá fronta Dnes, 23. 11. 2009.
- Klímová, Jana. 2010. *Pražský, úspěšný, Hulinský*. Mladá fronta Dnes, 22. 11. 2010.
- Kmenta, Jaroslav. 2007. *Kmotr Mrázek*. Praha: JKM.
- Kmenta, Jaroslav. 2008. *Kmotr Mrázek. II. Krakatice*. Praha: JKM.
- Kmenta, Jaroslav. 2009. *Kmotr Mrázek. III. Válka kmotrů*. Praha: JKM.
- Kmenta, Jaroslav. 2011. *Všehoschopní – Superguru Bárta*. Praha: JKM.
- Kohout, Pavel, ed. 2011. *Boj proti korupci. Sborník textů pracovní skupiny pro boj proti korupci Národní ekonomické rady vlády (NERV)*. Praha.
- Koole, Ruud. 1995. *Cadre, Catch-all or Cartel: A Comment on the Notion of the Cartel Party*. Conference in Manchester, England.
- Kreč, Luboš a Valášková, Marie. 2009. *O kongresu ODS se jednalo tajně na Hluboké*. Hospodářské noviny, 20.–22. 11. 2009.
- Kreč, Luboš a Valášková, Marie. 2010. *Méně jídla, levnější pití. Šetřilo se na všem*. Hospodářské noviny, 21. 6. 2010.
- Lebeda, Tomáš. 2012. *Proč máme již šestnáct let příliš slabý politický systém*. Mladá fronta DNES, 20. 4. 2012.
- Linek, Lukáš, ed. 2012. *Voliči a volby 2010*. Praha: Slon.
- Linek, Lukáš. 2002–2004. *České politické strany a jejich členové. K postupné proměně charakteru členství*. Projekt GA ČR 407/02/0679, 2002–2004, s. 184–185.

- Linek, Lukáš. 2010. *Zrazení snu? Struktura a dynamika postojů k politickému režimu a jeho institucím a jejich důsledky*. Praha: Slon.
- Lízal, Lubomír a Kočenda, Evžen. 2001. „State of Corruption in Transition: Case of the Czech Republic.“ *Emerging Markets Review* 2, č. 2, 137–159.
- Mair, Peter a Biezen, Ingrid van. 2001. „Party Membership in Twenty European Democracies.“ *Party Politics* 7, č. 1, 5–21.
- Máša, Pavel. 2007. *Juščenkova zrada*. Lidové noviny, 8. 10. 2007.
- Mlejnek, Josef. 2008. *Palermo a klid*. Lidové noviny, 13. 10. 2008.
- Mlejnek, Josef. 2010. *S Nečasem do nepohody*. Mladá fronta Dnes, 27. 3. 2010.
- Mlejnek, Josef. 2011. *Od patu k super státu*. Lidové noviny, 6. 6. 2011.
- Nečas, Petr. 2010. *Co také zaznělo na 21. kongresu ODS*. Hospodářské noviny, 21. 6. 2010.
- Nosálková, Tereza. 2010. *Český kmotr*. Lidové noviny – Pátek, 2. 7. 2010.
- Novotný, Jan et al. 2011. „Korupce: Nejen fiskální problém a jeho řešení.“ In: *Boj proti korupci*. Sborník textů pracovní skupiny pro boj proti korupci Národní ekonomické rady vlády (NERV). Ed. Pavel Kohout. Praha, s. 39–46.
- Ovčáček, Jiří. 2010a. *ČSSD pátrá po černých duších v Rathově a Paroubkově hájme*. Právo 14. 8. 2010.
- Ovčáček, Jiří. 2010b. *Na Paroubkově Ústecku další pokus o masový nábor do ČSSD*. Právo, 11. 6. 2010.
- Palata, Luboš. 2012. *Prohraješ volby, jdeš do vězení*. Lidové noviny, 15. 8. 2012.
- Panbianco, Angelo. 1988. *Political Parties: Organisation and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pečinka, Bohumil. 2008. *Topolánek chce očistit stranu, již sám ušpinil*. Mladá fronta Dnes, 17. 9. 2008.
- Pečinka, Bohumil. 2009. *Nová třída*. Reflex, č. 46, 2009.
- Pečinka, Bohumil. 2010. *ODS a kmotři*. Mladá fronta Dnes, 22. 6. 2010.
- Pehe, Jiří. 2012. *Chvála demokratického centralismu*. Právo, 5. 6. 2012.
- Petrášová, Lenka. 2012. *Třetí největší firma v Česku, mocná VZP, má nové šéfy*. Mladá fronta DNES, 27. 11. 2012.
- Piskáček, Vladimír. 2012. *Muž v pozadí několika kauz*. Lidové noviny, 18. 8. 2012.
- Pokorný, Jakub a Janoušek, Artur. 2009. *Válcování v ČSSD: Kočka přivedl nové lidi*. Mladá fronta Dnes, 10. 12. 2009.
- Pokorný, Jakub. 2010. *Černé duše opět v akci*. Mladá fronta Dnes, 20. 3. 2010.
- Procházková, Petra. 2007. *Skorotriumf odepisované Julie*. Lidové noviny, 2. 10. 2007.
- Sartori, Giovanni. 2001. *Srovnávací ústavní inženýrství*. Praha: SLON.
- Scarrow, Suzan. 2002. „Parties without Members? Party Organization in a Changing Electoral Environment.“ In: *Parties without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Eds. Russel Dalton, a Martin Wattenberg. Oxford: Oxford University Press, 79–101.
- Skovajsa, Marek. 2008. *Jak si vlastně stojí česká demokracie*. Lidové noviny – Orientace, 12. 7. 2008.
- Syrovátka, Tomáš a Šťastný, Ondřej. 2010. *Velké účtování s kmotry a černými dušemi*. Mladá fronta Dnes, 22. 6. 2010.
- Syrovátka, Tomáš. 2010. *Politik zastupuje město, dostal 12 milionů*. Mladá fronta Dnes, 13. 10. 2010.
- Syrovátka, Tomáš. 2012. *Komu vadí svědci zbrojních kauz?* Mladá fronta DNES, 27. 8. 2012.
- Šidlo Jindřich a Honzejek Petr. 2012. *Panuje tu blbá ekonomická nálada*. Hospodářské noviny, 17.–19. 8. 2012.
- Ústavní soud. 2011. *Nález II. ÚS 1969/10 z 27. prosince 2011*. (<http://nalus.usoud.cz/Search/ResultDetail.aspx?id=72560>).
- Weber, Max. 1946. „Politics as a Vocation.“ In: *From Max Weber: Essays in Sociology*. Eds. Hans H. Gerth, a C. Wright Mills. Oxford: Oxford University Press.
- Wolfová, Pavlína. 2011. *Musíme je tlačit. Bez tlaku veřejnosti vláda korupci nikdy řešit nebude*. Reflex, č. 3, 2011.
- Zahradil, Jan. 2012. <https://www.facebook.com/zahradil>; zveřejněno 14. 10. 2012.
- Zlámalová, Lenka. 2012. *Dlouhý pochod sítěmi*. Lidové noviny, 18. 8. 2012.